

ТМГ. XXXVIII	Бр. 2	Стр. 621-639	Ниш	април - јун	2014.
--------------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 504.61:343.77(497.11)

Прегледни рад

Примљено: 24. 2. 2012.

Ревидирана верзија: 21. 1. 2014.

Одобрено за штампу: 27. 5. 2014.

Драган Јовашевић

Универзитет у Нишу

Правни факултет

Ниш

СИСТЕМ ЕКОЛОШКИХ ДЕЛИКАТА У СРБИЈИ

Апстракт

Делатности којима човек повређује, уништава, оштећује, загађује или угрожава животну средину резултат су свесног пропуштања или непримењивања правила, техничких упутстава и стандарда у руковању са бројним опасним изворима енергије и сировина, односно при руковању или поступању на други начин са опасним уређајима чиме се стварају услови за ризик од акцидента различитих врста, обима и димензија захватајући одређени простор и све што се у њему налази, у зони дејства овако проузроковане опасности. Такве делатности појединца и група, па чак и читавих држава представљају недозвољена, забрањена и кажњива, односно деликтна понашања или деликте. Пошто се ради о недозвољеним понашањима у области уређења, чувања, унапређења и заштите човекове животне и радне средине у широј или ужој околини, то се све ове врсте деликата могу назвати еколошким деликтима. Зависно од обима и интензитета проузроковане последице на животну средину, предузете делатности, својства учиниоца деликта и прописаности одређеног понашања у законима и другим подзаконским актима општег карактера, те врсте прописаних санкција, разликује се више еколошких деликата о чијим теоријским и практичним карактеристикама говори овај рад.

Кључне речи: животна средина, закон, противправност, деликт, одговорност, казна, суд

SYSTEM OF ENVIRONMENTAL DELICTS IN SERBIA

Abstract

Activities by which individuals, groups, and legal persons threaten, destroy, damage, pollute, or endanger the environment are numerous and various. These activ-

jovas@prafak.ni.ac.rs

ities represent the results of conscious violation of rules, technical instructions, and standards for handling numerous hazardous sources of energy and raw materials or potentially hazardous devices, which creates conditions for the risk of accidents of different type, scope, and size, encompassing a specific area and everything found within it. Such activities of individuals, groups, and even entire states represent illegal, prohibited, and punishable offences or delicts. Since these unlawful activities are committed in the field of occupational and environmental management, conservation, improvement and protection in our narrow or broader surrounding, these types of delicts are also called environmental delicts. Depending on the scope and the intensity of the consequences they cause to the environment, the committed acts they include, the characteristics of their perpetrators, the fact that particular behaviour is incriminated by laws and other general sub-legal acts, as well as the type of prescribed sanctions, there are three types of environmental delicts: 1) felonies, 2) economic offences, and 3) misdemeanours.

Key words: environment, law, unlawfulness, delict, responsibility, punishment, court

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Техничко-технолошки развој и употреба огромних извора енергије и сировина у току двадесетог века и почетком трећег миленијума, довели су до тога да су човеков рад, умногоме, замениле или употпуниле машине, апарати и разни други уређаји од метала, пластике или других материјала, различитих погона и извора енергије, који су му, истина, олакшали, обогатили и улепшали живљење, али га истовремено и угрозили са разних страна. Употреба нуклеарне, термонуклеарне, електричне, сунчеве, као и других извора енергије, омогућила је човеку да савлада огромна пространства на Земљи и да их учини доступним за веома кратко време, да продре у дубину Земље или у огромна свемирска или океанска пространства, продирући све више у тајне живота и природе, у тајне материје, али и самога себе. Али те силе имају и опасност од неконтролисаног, нестручног, нехатног, акциденталног или другог непромишљеног поступања и ширења, те истовременог уништавања и оштећивања свега пред собом, проузрокујући непосредно и опасност по животну средину, односно живот и здравље људи.

Разорна и уништавајућа моћ енергије, сировина и средстава која се користе у свим облицима производње и истраживања не само да је перманентно присутна и увек могућа, већ је и реално остварива. То нам, уосталом, указују бројни примери из даље, али и ближе прошлости у светлу бројних индустријских, хемијских, нафтних и дру-

гих акцидентата, што је довело до еколошке катастрофе несагледивих размера. Пожари, поплаве, експлозије, хаварије, тровања, акциденти разних врста, обима и трајања, честе су појаве у којима нису ретке ни тешке, па и катастрофалне последице по животну средину, са великим бројем људских жртава, телесних оштећења, угрожавања или повреде здравља, и огромним материјалним штетама по ваздух, воду, земљу, флору, фауну и друге сегменте који свеукупно чине еколошку средину. То је друга, тамна страна и данак техничком и технолошком прогресу последњих пола века.

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Под животном средином се заправо сматрају природне и радом створене вредности, као и укупан простор у коме човек живи и у коме су смештена насеља, добра у општој употреби, индустријски и други објекти. То значи да животну средину, која представља предмет уређивања, управљања, заштите и очувања у склопу еколошког права, чине две групе вредности (Јолцић, 2007, стр. 45). То су: а) природне вредности животне средине које чине: природна богатства, земљиште, воде, шуме, ваздух, биљни и животињски свет и б) радом створене вредности животне средине, које чине добра која је човек створио, која служе задовољавању општих, заједничких и појединачних потреба човека, а намењена су становању, културним, образовним, социјалним, религијским и другим потребама човека.

Дакле, као чиниоци животне средине се сматрају: земљиште, вода, ваздух, флора и фауна који су садржани у литосфери, педосфери, хидросфери, атмосфери, биосфери и техносфери. Због посебног значаја за друштво, његов опстанак, али и даљи развој, систем заштите и унапређивања животне средине се одређује као скуп мера и услова за: очување и заштиту природних и радом створених вредности животне средине; заштиту људи и животне средине од загађивања; заштиту од утицаја штетних и опасних материја, јонизујућих и нејонизујућих зрачења, буке и вибрација; заштиту од уништења и деградације природних вредности, као и мера и услова за унапређење квалитета животне средине.

Данас систем заштите и унапређивања животне средине чини више од стотину прописа о: планирању и уређењу простора и насеља, изградњи објеката, рударству, геолошким истраживањима, заштити вода, земљишта, биљака и животиња, шума, националним парковима, поступању са отпаcima, промету отрова, промету и превозу експлозивних и опасних материја итд. Овакав систем, уређен великим бројем прописа и секторски подељеним овлашћењима у различитим државним органима, јавним службама или јавним предузећима, није могао, усклађено и конзистентно, остваривати заштиту жи-

вотне средине. Досадашњи приступ имао је, на републичком, али и другим нивоима, неусклађене планове и одлуке, одсуство координације и деловања свих субјеката у заштити и очувању природних ресурса, добара и животне средине на територији Републике Србије. Велики број закона и других прописа нема јединствено постављене циљеве и не обезбеђује задовољавајуће ефекте у погледу одговорног и солидарног односа према коришћењу природних вредности и заштити животне средине. Наизглед уређеном систему заштите животне средине недостаје консеквентан приступ у доношењу и спровођењу одлука, као и усклађен систем услова и мера превенције и контроле коришћења природних ресурса и добара, односно заштите животне средине (Јолцић и Јовашевић, 2012, стр. 78–92).

Стога се, почетком 2002. године, приступило изради нацрта нових законских решења у области уређивања, унапређења и система заштите животне средине у целости, али и њених појединих сегмената: воде, ваздуха, земљишта, флоре, фауне итд., који би ову, изузетно важну област, уредили на новим основима. Сложеност, комплексност и међузависност појава и процеса у животној средини захтева интегрални приступ и дефинисање основних начела и услова за нормативно уређивање у области управљања природним вредностима и заштите животне средине (Ђорђевић, 2003, стр. 191). Интегрално управљање природним вредностима и заштитом животне средине је савремен захтев који обезбеђује потребну хармонију између човека и његових активности и природе, чиме се остварује право садашњих и будућих генерација на здраву животну средину.

У проблемима заштите животне средине многе земље (Јовашевић, 2001, стр. 139) суочавају се са потребом да отклањају наслеђена загађења, као и да, истовремено, превентивно делују и контролишу изворе нових загађења. Иако су све индустријске земље прошле или пролазе кроз ту фазу, многе од њих почињу да се носе са проблемима примењујући нове приступе. Развијају се интегрални приступи управљању појединим ресурсима, какав је на пример вода, или интегрални приступ управљању свим природним ресурсима (Образложење нацрта Закона о систему заштите животне средине, 2002). Смањивање утицаја на животну средину промовисањем и увођењем рециклаже отпада постаје централно питање у политици заштите животне средине многих земаља. У земљама као што су Немачка, Швајцарска и Данска и сл. већ постоје или се развијају програми чистих технологија усмерених на избегавање и смањење отпада и индустријских отпадних вода. Ови напори, иако често иницирани прописима, потичу и од самих индустријских групација и од заинтересованих удружења грађана.

Европска унија тежи уједначавању критеријума са захтевима у погледу очувања и подизања квалитета животне средине. Посебно је

важна и чињеница да се у Европи интегришу економски и еколошки циљеви, те истичу мере превентивног деловања. Управо та интеграција може постати основа за консензус у погледу развојних циљева у Европи (Тодић, 2011, стр. 20–27).

Стога је потребно да у Републици Србији постоји ефикасан систем заштите животне средине, посебно за нове, инвестиционе пројекте и учешће страног капитала. У наредном периоду се могу очекивати и прве промене структуре привређивања у еколошки и економски угроженим подручјима. Заштита животне средине (Мецановић, 1986, стр. 257) се мора остваривати као јасан и практичан оквир, који не спутава развој, већ га подстиче и стимулише. Прилагођавање тим захтевима подразумева брзо и ефикасно предузимање мера и активности којима би се Република оспособила да равноправно учествује у тим процесима. Таква оријентација захтева не само сарадњу на међународном плану, већ и међународну помоћ.

Полазећи од уставних опредељења и чињенице да проблеми животне средине по својој природи оправдавају интервенцију Републике у циљу заштите права човека и грађана, те да су нераздвојиви део свеукупног њеног развоја, утврђен је концепт система заштите животне средине, који се заснива на: 1) доношењу и спровођењу одлука којима се обезбеђује уравнотеженост између заштите животне средине и економског развоја кроз интеграцију заштите животне средине у све секторске политике; 2) планирању и рационалном коришћењу природних ресурса, добара и енергије; 3) примени прописа кроз систем дозвола, техничких и других стандарда и норматива, обезбеђењем финансирања, подстицајних и других мера заштите животне средине; 4) очувању и подизању квалитета животне средине; 5) праћењу, спречавању и ограничавању неповољних утицаја на животну средину; 6) увођењу енергетски економичнијих технологија и постепеном преласку на коришћење обновљивих природних ресурса; 7) интеграцији економских анализа и еколошких процена при оцени исплативости пројеката у циљу урачунавања трошкова за негативне утицаје на животну средину; 8) подстицању производње и коришћења производа и примене технологија које смањују загађивање животне средине и производњу отпада; 9) заштити посебно вредних, угрожених или оштећених подручја; 10) санацији штете нанете животnoj средини; 11) смањењу, поновном коришћењу и рециклажи отпада; 12) унапређењу образовања, обуци кадрова и развијању свести о значају заштите животне средине и 13) учешћу јавности у заштити животне средине (Ракић, Ђорђевић и Јовашевић, 2008, стр. 197–204).

Уочавајући опасност од различитих облика повређивања или угрожавања животне средине, међународна заједница је, као што смо то већ видели, одавно предузела низ мера како би се поставиле јединствене основе у правцу успостављања „одрживог развоја“ жи-

вотне средине. Наиме, политика одрживог развоја представља нови друштвени однос према животној средини, простору и природним ресурсима, са пуном свешћу постојања одговорности пред будућим генерацијама. Рационалан однос према искоришћавању расположивих природних ресурса императив је цивилизацијске егзистенције (Напори Уједињених нација за бољу животну средину, 1997). Тај одрживи развој се постиже прилагођавањем структуре и динамике људских делатности структури и динамици животне средине. Он подразумева структурне, техничке и технолошке промене, тако да се обезбеди заустављање даље деградације животне средине.

И у Републици Србији су последњих година присутни напори на изградњи једног адекватног, стручног, ефикасног програма одржавања, развоја, унапређивања и заштите животне средине. Тако је још 1993. године, у тадашњој Савезној Републици Југославији, усвојена Резолуција о политици заштите животне средине у СР Југославији, као и Резолуција о политици очувања биодиверзитета у СР Југославији. Усвајањем ових аката у нашој земљи је практично прихваћен програм одрживог развоја животне средине који треба да обухвати целовити економски, културни, правни и социјални развој усклађен са потребама и ограничењима природе и животне средине. Заштита, очување, развој и унапређење животне средине у нашој земљи је чак подигнута и на ниво уставног постулата. Тако еколошко право или право на здраву животну средину постаје саставни део корпуса људских права и то фундаменталних, елементарних и основних људских права човека.

Низ је закона и подзаконских прописа различите правне снаге и важности у Републици Србији који на различите начине третирају питања заштите животне средине у целисти или појединих њених аспеката као што су: храна, вода, ваздух, земљиште и сл. Тиме се покушала створити солидна правна основа законског и подзаконског карактера која би за све субјекте друштвеног живота створила обавезе у поступању у свакодневном животу и раду, односно основе одговорности и кажњивости у случају кршења ових прописа.

ВРСТЕ ЕКОЛОШКИХ ДЕЛИКАТА

Највећи број ових делатности којима човек повређује, уништава, оштећује, загађује или угрожава животну средину резултат су свесног пропуштања или непримењивања правила, техничких упутстава и стандарда у руковању са бројним опасним изворима енергије и сировина, односно при руковању или поступању на други начин са опасним уређајима, чиме се стварају услови за ризик од акцидентата разних врста, обима и димензија, захватајући одређени простор и све што се у њему нађе у зони дејства овако проузроковане опасности.

Такве делатности појединаца и група, па чак и читавих држава (посебно мултинационалних компанија), представљају недозвољена, забрањена и кажњива, односно деликтна понашања или деликте. Пошто се ради о недозвољеним понашањима у области уређења, чувања, унапређења и заштите човекове животне и радне средине у широј или ужој околини, то се све ове врсте деликата могу назвати еколошким деликтима (екологија: грч. оикос – кућа, станиште и логос – наука). Зависно од обима и интензитета проузроковане последице на животну средину, предузете делатности, својства учиниоца деликта и прописаности одређеног понашања у законима и другим подзаконским актима општег карактера, те врсте прописаних санкција, разликује се више врста еколошких деликата.

Под еколошким деликтима (Јовашевић, 2009, стр. 67–86), дакле, подразумева се свеукупност људских понашања којима се повређују или угрожавају друштвене вредности које одређују услове за чување, унапређење и заштиту животне и радне средине човека. Они су само врста или део укупне деликвенције са којом се једно друштво – држава суочава у одређеном временском периоду, односно човечанство у целини. Ова се деликтна понашања разликују од других врста деликата управо по објекту заштите – скупу друштвених вредности које се повређују или угрожавају овако предузетим делатностима што у овом случају представља – човекова здрава животна средина, с једне стране, односно право човека – као једно од основних људских права на здраве услове живота, с друге стране.

Управо се на овом објекту заштите остварује и последица предузете радње извршења. Она се испољава на двојаки начин. То може бити прво последица у виду повреде (уништења, оштећења у већој или мањој мери или чињење неупотребљивом животне и радне средине човека) и друго, последица у виду угрожавања (и то било као конкретна, непосредно наступила, стварна опасност или као апстрактна опасност). Најчешће се ова последица остварује делатношћу чињења (активном, позитивном делатношћу) или нечињења (негативном, пасивном делатношћу), кршењем прописа о заштити, чувању или унапређењу животне средине или кршењем других прописа о поступању са уређајима, апаратима, сировинама, енергијама или другим изворима опште опасности по живот или тело људи и њихову имовину. Но, у структури еколошких деликата се, без обзира на низ заједничких карактеристика које они поседују, могу јасно класификовати три врсте деликата. То су: 1) кривична дела, 2) привредни преступи и 3) прекршаји.

Прва група ових деликата су најопаснија противправна понашања физичких лица за која су у закону прописане и најтеже врсте кривичних санкција. То су кривична дела (Јовашевић, 2009, стр. 145). Ови деликти се називају еколошки криминалитет. У оквиру ове врсте деликата разликују се опет три врсте еколошких кривичних дела. То су:

1) права еколошка кривична дела (или еколошка кривична дела у ужем смислу) која су систематизована у Кривичном законнику, у групи кривичних дела против животне средине. Она за непосредан објект заштите имају управо животну средину у целини или поједине сегменте који сачињавају здраву и природну човекову средину,

2) неправна еколошка кривична дела (или еколошка кривична дела у ширем смислу) која су систематизована у Кривичном законнику, у другим групама кривичних дела. Она су, истина на посредан начин, управљена против животне средине, али уз њу као претежан или превалентан објект заштите код ових дела се јављају неке друге друштвене вредности (па су зависно од ових критеријума та дела и систематизована у одговарајуће групе кривичних дела) и

3) споредна еколошка кривична дела – то су кривична дела која нису предвиђена у Кривичном законнику као основном кривично-правном акту Републике Србије, већ су систематизована у посебном, споредном, помоћном или допунском кривичном законодавству. То су тзв. еколошка кривична дела у споредном кривичном законодавству. Иначе, ради се о таквим законима који уређују област животне средине у целости или њене поједине делове, али обично при крају, у глави која носи назив „Казнене одредбе“, предвиђају једно или више кривичних дела по својим обележјима бића и њиховим карактеристикама, те врсту и меру казне која се може изрећи њиховим учиниоцима у складу са условима, на начин и по поступку који су уређени Кривичним закоником. Три су закона из области споредног кривичног законодавства који предвиђају споредна еколошка кривична дела. То су: а) Закон о здрављу биља, б) Закон о средствима за заштиту биља и в) Закон о генетички модификованим организмима. Иначе, сви ови споредни закони су донети 2009. године.

Привредни преступи и прекршаји представљају повреде норми правног поретка за које су у закону или подзаконским прописима прописане преступне или прекршајне санкције (казне или заштитне мере). То су деликти нижег степена и интензитета друштвене опасности, ако се уопште узме да се код ових деликата друштвена опасност јавља као саставни део или елемент њиховог појма (што ипак представља усамљено мишљење у нашој казнено правној литератури). Привредни преступи и прекршаји спадају у област еколошке деликвенције у ширем смислу, заједно са кривичним делима (еколошким криминалитетом).

ЕКОЛОШКИ ПРИВРЕДНИ ПРЕСТУПИ

Ново еколошко законодавство (Стаинев, 1970, стр. 79) поред прописа који се односе на различите аспекте уређивања, одржавања, унапређења и заштите животне средине (посебно у погледу система

превентивних мера, радњи и поступака у циљу спречавања и предупређивања повреде или угрожавања животне средине у целости или појединих њених сегмената), обично на крају, садржи и казнене одредбе. Заправо на овај начин је прописана одговорност за еколошке привредне преступе.

Тако систем привредних преступа у еколошком казненом законодавству Републике Србије данас одређују следећи закони (Јолцић и Јовашевић, 2013, стр. 178–192): 1) Закон о заштити животне средине, 2) Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине, 3) Закон о процени утицаја на животну средину, 4) Закон о заштити природе, 5) Закон о заштити ваздуха, 6) Закон о средствима за исхрану биља и оплемењивачима земљишта, 7) Закон о генетички модификованим организмима, 8) Закон о безбедности хране, 9) Закон о хемикалијама, 10) Закон о биоцидним производима, 11) Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, 12) Закон о заштити од јонизујућих зрачења и о нуклеарној сигурности, 13) Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, 14) Закон о управљању отпадом, 15) Закон о здрављу биља и 16) Закон о средствима за заштиту биља.

За привредне преступе сви закони прописују истовремену и паралелну одговорност правног лица, његовог одговорног лица и предузетника, односно у одређеним случајевима и физичког лица.

ЕКОЛОШКИ ПРЕКРШАЈИ

Најблажа врста еколошких деликата у казненом законодавству Републике Србије јесу еколошки прекршаји. Они представљају повреде законских прописа из области заштите и уређења животне средине, које су законом или другим прописом одређене као прекршаји. Ради се о благом или незнатном угрожавању или повреди животне средине у целости или појединих њених сегмената (воде, ваздуха, земљишта, флоре, фауне, хране итд.), који су учињени са умишљајем или са нехатом, и за чије су учиниоце прописане прекршајне казне или заштитне мере.

Тако систем прекршаја (Јовашевић, 2004, стр. 23) у еколошком казненом законодавству Републике Србије данас одређују следећи закони: 1) Закон о заштити животне средине, 2) Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, 3) Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине, 4) Закон о процени утицаја на животну средину, 5) Закон о заштити природе, 6) Закон о генетички модификованим организмима, 7) Закон о средствима за исхрану биља и оплемењивачима земљишта, 8) Закон о добробити животиња, 9) Закон о безбедности хране, 10) Закон о хемикалијама, 11) Закон о биоцидним производима, 12) Закон о амбалажи и амба-

лажном отпаду, 13) Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, 14) Закон о заштити од буке у животној средини, 15) Закон о заштити ваздуха, 16) Закон о заштити од јонизујућих зрачења и о нуклеарној сигурности, 17) Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, 18) Закон о управљању отпадом, 19) Закон о здрављу биља и 20) Закон о средствима за заштиту биља. За еколошке прекршаје сви закони прописују истовремену и паралелну одговорност правног лица, његовог одговорног лица и предузетника, односно у одређеним случајевима и физичког лица (Јолцић и Јовашевић, 2013а, стр. 89–105).

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ

У циљу обезбеђења квалитетне, законите, благовремене и ефикасне заштите животне средине, у нашој земљи је институционализован разуђен систем еколошких деликата, међу којима се по свом значају, природи и карактеру издвајају еколошка кривична дела као најопаснији облици ових деликата. Основна еколошка кривична дела су предвиђена у Кривичном законнику, у групи кривичних дела против животне средине, али и у групи кривичних дела против опште сигурности људи и имовине. Но, у току 2009. године, у Републици Србији су донета три еколошка закона који су такође у посебној глави, под називом „Казнене одредбе“, предвидели еколошка кривична дела. То су еколошка кривична дела из споредног, допунског или помоћног кривичног законодавства. Она се још могу назвати споредна еколошка кривична дела.

Сва ова еколошка кривична дела (било да се ради о основним, споредним или неправим делима) за објект заштите имају или животну средину у целини или поједине њене сегменте као што су: ваздух, вода или земљиште, односно биљни и животињски свет, који се зависно од врсте деликта повређују или угрожавају различитим делатностима чињења или пропуштања. Но, према новијим схватањима у правној теорији, често се истиче да се као објект заштите ових кривичних дела јавља право човека на здраву животну средину као једно од основних људских, општецивизацијских права човека и грађанина.

Еколошки криминалитет или еколошка кривична дела (Ђурђић и Јовашевић, 2013, стр. 214–221) представљају свеукупност противправних, опасних понашања појединаца или правних лица која су управљена против животне средине и за која закон прописује кривичну санкцију. Она су као кажњива дела прописана у закону. Зависно од тога да ли се овим делима једино или претежно напада или угрожава животна средина разликују се: 1) основна или права еколошка кривична дела или еколошка кривична дела у ужем смислу (која су једино и искључиво управљена против животне средине) и 2) друга

или споредна еколошка кривична дела или еколошка кривична дела у ширем смислу (која су истовремено управљена и против животне средине, али и против неких других друштвених вредности, нпр. против опште сигурности људи и имовине, против безбедности јавног саобраћаја или против здравља људи и сл). Овде, иначе, спадају и еколошка кривична дела која нису предвиђена само у Кривичном законнику, у другим главама, већ и кривична дела која су предвиђена у посебном, споредном, помоћном или допунском кривичном законодавству.

Наш кривичноправни систем у погледу одређивања кривичних дела и санкција за њихове учиниоце је специфичан. Та се специфичност огледа у предвиђању појединих инкриминисаних понашања не само у кривичним законима, већ и у неким другим законима. Ти други закони уређују друге друштвене области, али обично на крају предвиђају и поједина кажњива, недопуштена понашања у виду кривичних дела. Они се називају споредно или допунско или помоћно кривично законодавство (Јовашевић, 2009, стр. 146). У нашој земљи више од четрдесет различитих закона предвиђају једно или више кривичних дела.

После излагања о структури кривичног законодавства у нашој земљи, треба рећи да су еколошка кривична дела предвиђена у веома разуђеном систему законских прописа који често и нису међусобно усклађени или се преплићу или су поједина решења архаична и превазиђена. Но, имајући у виду да је ово постојеће стање и да оно представља основу за озбиљнију законодавну реформу у нашој земљи која сигурно предстоји и у наредном периоду, онда је оправдано да на овом месту укажемо на систематику (преглед) еколошких кривичних дела у нашем правном систему. Кривични законик Републике Србије, који је 1. јануара 2006. године ступио на снагу¹, познаје више еколошких кривичних дела која су практично у национално законодавство унета на основу преузетих обавеза после потписивања и ратификовања одређених међународних уговора, споразума или конвенција.

Пошто је област заштите животне средине од посебног значаја и за Републику Србију, што је коначно утврђено и уставним постулатом према коме Република Србија обезбеђује и уређује систем заштите и унапређивања животне средине и биљног и животињског света, то је разумљиво да и низ републичких закона који су донети

¹ Према члану 64. Уставне повеље Државне заједнице Србија и Црна Гора и члану 20. Закона за спровођење Уставне повеље Државне заједнице Србије и Црне Горе изричито је прописано да ће се законодавство СР Југославије примењивати као законодавство Србије и Црне Горе (Службени лист Србије и Црне Горе, број 1/2003. године)

2005. године на различите начине пружају потпуну и ефикасну заштиту ове друштвене вредности². Следећи ове поставке, ново кривично законодавство кроз предвиђање кривичне одговорности и система кривичних санкција успоставља систем кривичноправне заштите животне средине у целисти или појединих њених сегмената. Објект заштите код ових кривичних дела која се називају еколошка кривична дела у ужем смислу (или права и чиста еколошка кривична дела) јесте животна средина човека. Но, при томе треба указати на схватање присутно у кривично-правној литератури, где је овај објект веома сложен, па се тако може схватити у ширем или ужем смислу, зависно од приступа проблему и интенција за његово решавање. Под овим се појмом подразумевају природне вредности и оне вредности које је створио човек својим радом.

Заштита човекове средине обухвата низ законом одређених, различитих али узајамно повезаних вредности, које све заједно представљају услове за здрав, сигуран и делотворан живот и рад садашњих, али и будућих генерација. Тако према овим схватањима, под заштитом човекове средине треба подразумевати чување природе и природних богатстава, чистоће ваздуха, вода и земљишта, чување флоре и фауне, као и урбаних вредности, те заштиту од загађења свих врста јонизујућег зрачења, штетне буке, вибрација и сл. Нагли развој науке, технике и технологије довео је последњих деценија до огромног развоја индустрије и саобраћаја, до откривања и примене моћних али и опасних сировина и извора енергије, што је, поред низа користи и погодности квалитету људског живљења уопште, допринео и опасном угрожавању животне средине које прети да поремети равнотежу природних услова потребних за постојање, али и одржавање живота.

Но, у вези са одређивањем заштитног објекта код овог кривичног дела на наведени начин, у кривично правној литератури се може наћи и мишљење према коме је то схватање спорно (Јовашевић, 2009, стр. 216), с обзиром на то да ли се овим кривичним делима штите живот и здравље људи (додуше, од нових облика повређивања, напада или угрожавања) или самостална правна добра као што су: ваздух, вода, земљиште, биљни и животињски свет, или се пак штите сва ова добра истовремено и на исти начин. Наиме, иако је животна средина примарни облик заштите, остаје и даље спорно да ли ова добра треба узети схваћено у еко-медијумима као таквим (воду, ваздух, земљиште) или њиховим посебним формама испољавања

² Службени гласник СР Србије број: 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и Службени гласник Републике Србије број: 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 80/2002, 39/2003 и 67/2003.

(у виду биљног или животињског света), или се овде пак штити животна средина сама по себи. Стога ови аутори закључују да је при постојању ових инкриминација према граматичком тумачењу законске одредбе пресудан однос човека према еко-медијумима уопште, дакле према животној средини у целости, као и значај који животна средина има за човека. У вези са тим, битна је функција животне средине коју она обавља за људе, а то су услови живота човека који су достојни људског рода – а то су услови међународноправним актима дефинисаног одрживог развоја.

Укратко, објект заштите код ових инкриминација би се могао одредити као право човека на здраву животну средину ослобођену од свих штетних и угрожавајућих ефеката и утицаја. Управо је ово право у нашем правном систему једно од права која улазе у корпус фундаменталних, примарних, основних и природних права човека, неодвојивих од његове суштине као људског бића, и које улази у ранг уставног постулата (уставне претпоставке или принципа уставом инаугурисаног). До овог закључка можемо доћи и тумачењем (циљним или телеолошким) циља ове инкриминације – зашто је законодавац на овај начин предвидео кривичну одговорност. Очигледно је да се циљ постојања и примене оваквог законског решења налази у потреби очувања и непосредне заштите животне средине од свих облика и видова угрожавања.

Но, ако овако схватимо заштитни објект код еколошких кривичних дела у ужем смислу, онда можемо да констатујемо да је ова заштита непотпуна и парцијална. Прво, ова заштита почиње да делује тек када је радњом једног или више лица дошло непосредно, стварно и конкретно до угрожавања животне средине. Дакле, ова заштита делује *post delictum* и, друго, та је заштита непотпуна јер се на овај начин не штити целокупна животна средина, већ само они видови и области у склопу животне средине (ваздух, вода, земљиште – како закон изричито наводи), и то само у случају да је радња учиниоца предузета на законом предвиђени начин, под условом да је то угрожавање у већем обиму или на већем простору. Дакле, сви други облици или видови угрожавања животне средине, и то када се односе на мањи обим или мањи простор, не улазе у обзир за примену ове кривично-правне одредбе, тако да остају ван сфере кривичног кажњавања.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКОЛОШКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Еколошка кривична дела су у Републици Србији, у првом реду, систематизована у Кривичном законнику из 2006. године, у глави двадесет четвртој, под називом „Кривична дела против животне средине“. Објект заштите ових кривичних дела је према изричитом сло-

ву закона животна средина. То је, у смислу члана 3 Закона о заштити животне средине (Службени гласник РС, 2004), скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот људи. Тако одређена животна средина се увек одређује својим квалитетом. Квалитет животне средине је стање животне средине које се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима. У оквиру овако схваћене животне средине, разликују се: природне вредности, заштићена природна добра, јавно природно добро, геодиверзитет (геолошка разноврсност), биодиверзитет (биолошка разноврсност) и сл.

Као објект заштите код ових кривичних дела може се јавити животна средина у целисти или поједини њени видови, сегменти, као што су вода, ваздух, земљиште, флора и фауна који су садржани у литосфери, педосфери, хидросфери, атмосферери, биосфери и техносфери. Овако схваћене заштићене вредности, иначе, представљају предмет регулативе домаћег законодавства, али и прописа међународног карактера. Скуп ових прописа се назива еколошко право или право уређења и заштите животне средине. Сви прописи наше земље су, у већој или мањој мери, у складу са низом међународних прописа из ове области. У оквиру међународних прописа разликују се две врсте прописа и то: 1) прописи универзалног карактера – донети у оквиру и под окриљем Организације уједињених нација и њених органа³ и 2) прописи регионалног карактера – донети до стране регионалних организација као што су: Савет Европе, Европска унија и сл. (Чавошки и др., 2010, стр. 11–19).

Поред тога, бројне међународне организације се баве различитим питањима из области заштите, унапређења и очувања животне средине као што су: Комисија УН за одрживи развој, Програм УН за животну средину, Програм УН за развој, Светска метеоролошка организација и др. И Европска унија (раније Европска економска заједница) је још 1986. године донела Јединствени европски акт, који као циљеве организације (чл. 130 П, 130 Ц и 130 Т) истиче очување,

³ Међу универзалним међународноправним актима посебно се издвајају: Оквирна конвенција УН о промени климе, Протокол из Кјота уз Оквирну конвенцију о промени климе, Конвенција о биолошкој разноврсности, Међународна конвенција о заштити птица, Базелска конвенција о контроли прекограничног прелаза опасних отпада и њиховом одлагању, Конвенција о спречавању загађења мора отпадима и опасним материјама, Конвенција о физичкој заштити од нуклеарних материја, Монреалски споразум о супстанцијама које оштећују озонски омотач, Бечка конвенција о заштити озонског омотача итд, а међу регионалним међународноправним актима издвајају се две конвенције Савета Европе и то: Конвенција о грађанској одговорности за штете настале услед активности које су опасне за животну средину из 1993. године и Конвенција о заштити животне средине путем кривичног права из 1998. године.

заштиту и побољшање квалитета животне средине, допринос заштити здравља људи и обезбеђење мудрог и рационалног коришћења природних ресурса. Потом, 1993. године, Европска унија доноси Пети програм политике и деловања у вези са животном средином и одрживим развојем, да би, 1995. године, утврдила Белу књигу о припремању придружених земаља средње и источне Европе за улазак у Европску унију (Јовашевић, 2005, стр. 39).

Ове се вредности штите од свих облика загађења које је према Закону о заштити животне средине одређено као уношење загађујућих материја или енергије у животну средину, изазвано људским делатностима или природним процесима, које има или може да има штетне последице на квалитет животне средине и здравље људи (Јовашевић, 2009, стр. 139). Од појма загађења, Закон о заштити животне средине разликује и појам деградације животне средине. То је процес нарушавања квалитета животне средине који настаје природном или људским активношћу, или је последица непредузимања мера ради отклањања узрока нарушавања квалитета или штете по животну средину природне или радом створене вредности.

На посредан начин, као објект заштите ових кривичних дела се јавља и здравље људи, и то здравље индивидуално неодређеног броја људи. Здравље представља психофизичко стање човека код кога постоји хармонична функција свих органа и процеса који га чини способним за нормалан живот, рад и друштвену продуктивност. Техничко-технолошки развој и уопште цивилизацијски напредак уз индустријализацију и употребу огромних, различитих и често опасних извора енергије, сировина и опасних уређаја доводи до угрожавања живота и здравља свих људи који се нађу на одређеном простору.

Ова кривична дела су најчешће одређена бланкетном диспозицијом. То значи да њихову радњу извршења представља свака делатност чињења или нечињења којом се одступа од прописа, којима се, дакле, крше прописи из области еколошког (као посебне гране управног) права. То значи да је за употпуњавање садржине обележја бића ових кривичних дела потребно извршити анализу тих других ванкривичноправних прописа како би се сазнало која су понашања допуштена, а која су пак забрањена. Већи број ових кривичних дела може да изврши свако лице, а само нека код неких од њих као учинилац може да се јави службено или одговорно лице које поступа са умишљајем или из нехата.

За постојање кривичног дела је потребно да је услед предузете, законом предвиђене делатности, наступила последица у смислу промене или стања на нападнутом објекту. Последица еколошких кривичних дела је двојачко одређена. Тако се она може јавити као: 1) угрожавање животне средине и 2) угрожавање здравља људи. Та опасност по заштићена добра и вредности може да се јави у два облика. То су:

а) апстрактна опасност и б) конкретна опасност. Но, нека кривична дела из ове главе могу имати последицу у виду повреде заштићеног добра: загађења животне средине у целости или њених појединих делова – ваздуха, воде или земљишта (загађење животне средине или непредузимање мера заштите животне средине), уништење животињског или биљног света (противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења који загађују животну средину) или уништење и оштећење заштићеног природног добра или објеката и уређаја за заштиту животне средине (оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине и уништење, оштећење и изношење у иностранство заштићеног природног добра).

У оквиру кривичних дела против животне средине, ново кривично законодавство Републике Србије познаје више еколошких кривичних дела. То су: 1) загађење животне средине у чл. 260, 2) непредузимање мера заштите животне средине у чл. 261, 3) противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину у чл. 262, 4) оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине у чл. 263, 5) оштећење животне средине у чл. 264, 6) уништење, оштећење и изношење у иностранство заштићеног природног добра у чл. 265, 7) уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја у чл. 266, 8) недозвољена изградња нуклеарних постројења у чл. 267, 9) повреда права на информисање о стању животне средине у чл. 268, 10) убијање и мучење животиња у чл. 269, 11) преносење заразних болести код животиња и биљака у чл. 270, 12) несавесно пружање ветеринарске помоћи у чл. 271, 13) производња штетних средстава за лечење животиња у чл. 272, 14) загађивање хране и воде за исхрану, односно напајање животиња у чл. 273, 15) пустошење шума у чл. 274, 16) шумска крађа у чл. 275, 17) незаконит лов у чл. 276 и 18) незаконит риболов у чл. 277 (Ђурђић, Јовашевић, 2006, стр. 170).

ЗАКЉУЧАК

Последњих година је у Републици Србији донет низ закона и подзаконских прописа, различите правне снаге и важности, који на различите начине третирају питања заштите животне средине у целости или појединих њених аспеката као што су: храна, вода, ваздух, земљиште и сл. Тиме се створила солидна правна основа законског и подзаконског карактера која би за све субјекте друштвеног живота створила обавезе у поступању у свакодневном животу и раду, односно основе одговорности и кажњивости у случају кршења ових прописа. На тај начин би се опасност од повреде, загађења или угрожавања животне средине svela на минимум, односно обезбедио би се ефикасан, квалитетан и законит механизам заштите еколошке безбедности.

Највећи број ових делатности којима човек повређује, уништава, оштећује, загађује или угрожава животну средину резултат су свесног пропуштања или непримењивања правила, техничких упутстава и стандарда у руковању са бројним опасним изворима енергије и сировина, односно при руковању или поступању на други начин са опасним уређајима чиме се стварају услови за ризик од акцидента разних врста, обима и димензија, захватајући одређени простор и све што се у њему нађе у зони дејства овако проузроковане опасности. Такве делатности појединаца и група па чак и читавих држава (посебно мултинационалних компанија) представљају недозвољена, забрањена и кажњива, односно деликтна понашања или деликте. Пошто се ради о недозвољеним понашањима у области уређења, чувања, унапређења и заштите човекове животне и радне средине у широј или ужој околини, то се све ове врсте деликата могу назвати еколошким деликтима. Зависно од обима и интензитета проузроковане последице на животну средину, предузете делатности, својства учињеног деликта и прописаности одређеног понашања у законима и другим подзаконским актима општег карактера, те врсте прописаних санкција, разликује се више врста еколошких деликата.

Под еколошким деликтима се, дакле, подразумева свеукупност људских понашања којима се повређују или угрожавају друштвене вредности које одређују услове за чување, унапређење и заштиту животне и радне средине човека. Они су само врста или део укупне деликвенције са којом се једно друштво – држава суочава у одређеном временском периоду, односно човечанство у целини. Ова се деликтна понашања разликују од других врста деликата управо по објекту заштите (скупу друштвених вредности које се повређују или угрожавају овако предузетим делатностима што у овом случају представља – човекова здрава животна средина с једне стране, односно право човека – као једно од основних људских права на здраве услове живота, с друге стране). Еколошка кривична дела су у Републици Србији, у првом реду, систематизована у Кривичном законнику из 2006. године, у глави двадесет четвртој, под називом „Кривична дела против животне средине“. Објект заштите ових кривичних дела је према изричитом слову закона животна средина.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Ђ. (2003). Угрожавање живота људи штодљивим производима. *Правни живот*, 52 (9), 191–204.
- Ђурђић, В. и Јовашевић, Д. (2013). *Кривично право: Посебни део*. Београд: Центар за публикације Правног факултета.
- Јовашевић, Д. (2001). Заштита животне средине у упоредном кривичном законодавству. *Зборник Факултета цивилне одбране*, 139–152.
- Јовашевић, Д. (2004). *Збирка закона о прекршајима са коментаром и праксом*. Београд: Службени лист.

- Јовашевић, Д. (2005). *Заштита животне средине*. Београд: Службени лист.
- Јовашевић, Д. (2009). *Систем еколошких деликата*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
- Јолцић, В. (2007). *Кривична, дисциплинска и материјална одговорност за загађивање животне средине, казнена политика у области заштите у свету и код нас*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јолцић, В. и Јовашевић, Д. (2012). *Еколошко кривично право*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јолцић, В. и Јовашевић, Д. (2013). *Еколошки привредни преступи*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јолцић, В. и Јовашевић, Д. (2013а). *Еколошки прекршаји у правном систему*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Мецановић, И. (1986). Заштита животне средине и њен правни режим. *Правни вјесник*, 2, 257–269.
- Напори Уједињених нација за бољу животну средину*. (1997). Београд: Савезно министарство за развој, науку и животну средину.
- Ракић, М., Ђорђевић, М. и Јовашевић, Д. (2008). *Демократија и животна средина*. Београд: Институт за политичке студије.
- Стаинев, И. (1970). *Заштита на природата*. Софија: Паралакс.
- Тодић, Д. (2011). *Водичи кроз ЕУ политику. Животна средина*. Београд: Европски покрет у Србији.
- Чавошки, А. и др. (2010). *Међународно право и животна средина*. Београ: ОЕБС.

Прописи

- Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС. Бр. 135(2004).
- Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине, Службени гласник РС. Бр. 135(2004).
- Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, Службени гласник РС. Бр. 135(2004).
- Закон о процени утицаја на животну средину, Службени гласник РС. Бр. 135(2004).
- Закон о заштити природе, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о заштити ваздуха, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о средствима за исхрану биља и оплемењивачима земљишта, Службени гласник РС. Бр. 41(2009).
- Закон о генетички модификованим организмима, Службени гласник РС. Бр. 41(2009).
- Закон о безбедности хране, Службени гласник РС. Бр. 41(2009).
- Закон о хемикалијама, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о биоцидним производима, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о заштити од јонизујућих зрачења и о нуклеарној сигурности, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о управљању отпадом, Службени гласник РС. Бр. 36(2009).
- Закон о здрављу биља, Службени гласник РС. Бр. 41(2009).
- Закон о средствима за заштиту биља, Службени гласник РС. Бр. 41(2009).

Dragan Jovašević, University of Niš, Faculty of Law, Niš

SYSTEM OF ENVIRONMENTAL DELICTS IN SERBIA

Summary

Activities by which individuals, groups, and legal persons threaten, destroy, damage, pollute, or endanger the environment are numerous and various. These activities represent the results of conscious violation of rules, technical instructions, and standards for handling numerous hazardous sources of energy and raw materials or potentially hazardous devices, which creates conditions for the risk of accidents of different type, scope, and size, encompassing a specific area and everything found within it. Such activities of individuals, groups, and even entire states represent illegal, prohibited, and punishable offences or delicts. Since these unlawful activities are committed in the field of occupational and environmental management, conservation, improvement and protection in our narrow or broader surrounding, these types of delicts are also called environmental delicts. Depending on the scope and the intensity of the consequences they cause to the environment, the committed acts they include, the characteristics of their perpetrators, the fact that particular behaviour is incriminated by laws and other general sub-legal acts, as well as the type of prescribed sanctions, there are three types of environmental delicts: 1) felonies, 2) economic offences, and 3) misdemeanours.

In the past couple of years, the Republic of Serbia adopted a series of laws that regulate in different ways the issue of environmental protection – either the protection of the environment as a whole or the protection of its particular mediums, such as food, water, air, soil, etc. This facilitated the creation of a legal and sub-legal foundation, which mandates all subjects of social life to act in a prescribed manner during their everyday life and work. This also created a foundation for establishing liability and culpability in case these provisions are violated. Thus, the risk of damaging, polluting, or otherwise threatening the living environment was minimized and a good, efficient, and lawful mechanism for environmental protection was provided.

Therefore, ecological offences include the totality of human modes of behaviour that harm or threaten social values that determine the requisites for occupational and environmental conservation, improvement, and protection. They are only a type or a part of the total delinquency one society, country, or even the entire humankind is faced with during a particular period of time. These criminal modes of behaviour differ from other types of offences due to the values they protect (the collection of social values that are harmed or threatened by activities conducted in such a way, which, in this case, includes a healthy environment on one hand and the human right to healthy living conditions, as one of fundamental human rights, on the other hand). In the Republic of Serbia, environmental delicts are primarily classified in Chapter 24 of the Criminal Code adopted in 2006, entitled “Criminal Offences against the Environment”. According to the explicit text of this legal document, the value that is protected from such criminal acts is the environment itself. Apart from criminal offences, there are several different economic offences and misdemeanours covered by the recently adopted environmental laws. These laws prescribe various types of punishments of administrative and economic for natural persons, responsible persons, entrepreneurs, and legal entities.